

DE VERLIEFDE FOTOGRAAF

Het iconische werk van Ed van der Elsken

‘Mensen: mannen, vrouwen, seks, liefde, vriendschap, geluk, verdriet, lijden, dood, strijd, moed, vitaliteit.’ Zo begint Ed van der Elsken (1925-1990) zijn ode aan de mens in het boek *Eye Love You* (1977). Als fotograaf is hij geïnteresseerd in alle aspecten van het bestaan, met een lichte voorkeur voor de zelfkant, het rauwe, naakte leven van zonderlingen en individualisten. Ook zijn eigen leven en familie legt hij veelvuldig vast. Zijn unieke stijl kan intiem, betrokken en melancholiek zijn, maar ook dynamisch, brutaal en confronterend. Zijn foto’s tonen een oneindige nieuwsgierigheid naar de mens in al zijn behoeften en gebreken. In het Stedelijk Museum in Amsterdam is nog tot 21 mei 2017 een grote overzichtstentoonstelling van zijn film- en fotografie-oeuvre te zien: *De verliefde camera*.

Ed van der Elsken, geboren in 1925 in Amsterdam als zoon van een meubelverkooper, begint in 1943 met de opleiding beeldhouwen aan de Kunstnijverheidsschool. Vanwege de oorlog moet hij vroegtijdig stoppen, en belandt hij eerst als tolk op het vliegveld van Eindhoven en dan als vrijwilliger bij de Mijnenopruimingsdienst, waar hij specialist wordt in het demonteren van bommen. Na de oorlog meldt hij zich aan bij de Fotovakschool in Den Haag, maar zakt voor zijn schriftelijke examen en wordt afgewezen. Dan besluit hij zelf foto’s te maken met een 9x12cm platencamera die hij van zijn vader krijgt. Hij fotografeert hoertjes op de Zeedijk en verkoopt de foto’s aan mensen op straat.

Na een korte reis door Frankrijk wordt hij ontdekt door GKf-fotografe Annelies Romein en sluit hij zich aan bij deze illustere vakvereniging, waartoe onder anderen Emmy Andriessse, Ad Windig en Paul Huf behoren. In 1950 vertrekt de jonge fotograaf naar Parijs om daar zijn geluk te beproeven. Eerst werkt hij bij Pictorial Service, het fotolaboratorium van het bekende fotografencollectief Magnum, maar al snel neemt hij ontslag om zelf te gaan fotograferen in de straten van de Franse hoofdstad. De foto’s die hij in deze periode maakt, vormen niet veel later de basis van zijn doorbraak in de internationale fotografiewereld.

Vali Myers voor haar spiegel, Parijs,

1953 © Ed van der Elsken / Nederlands Fotomuseum

VOORHOEDE VAN DE AUTEURSFOTOGRAFIE

In Parijs volgt hij met zijn Rolleicordcamera de jonge, naoorlogse generatie die rondzwerft op straat in het nachtleven van de wijk Saint-Germain-des-Prés. Bohemiens, beatniks, drugverslaafden, alcoholisten, prostituees, weggelopen pubers en mensen die op zoek zijn naar een ander bestaan ver weg van de gevestigde orde: Van der Elsken legt ze vast in een snelle, directe en dynamische stijl die nog niet eerder is vertoond in Europa.

In de Verenigde Staten is deze rauwe manier van fotograferen al bekend geworden door de snapshots van Walker Evans (1903-1975) en de straatfotografie van Weegee (pseudoniem van Arthur Fellig, 1899-1968). De New Yorker Weegee werd beroemd door zijn indringende foto's van geweldsdelicten en ongelukken. Hij hanteerde een harde realistische stijl die niets van de ellende, het geweld en het drama voor het oog verborgen hield. De Amerikaan vormt een grote inspiratie voor de jonge Ed. Hij bewondert de eerlijkheid en meedogenloosheid van Weegee, en maakt zich diens stijl eigen. Op die manier verzet Van der Elsken zich tegen de artistieke regels die worden onderwezen op de Europese fotoacademies. Hij vindt ze te belemmerend, typeert zijn technisch georiënteerde vakgenoten als fotografen als “zonder élan, fantasie, durf, authenticiteit”.

Het resultaat van zijn verblijf in Parijs is de autobiografische beeldroman *Een liefdesgeschiedenis in Saint-Germain-des-Prés* (1956). In vergelijking met de reguliere foto boeken uit die tijd breekt Van der Elsken met alle tradities door fotodetails sterk uit te vergroten, bruut aan te snijden en zijn beelden te ordenen als een film. Hij creëert

Meisje in de metro, Tokio, 1984 © Ed van der Elsken / Nederlands Fotomuseum

als het ware een eigen kunstwerk, waarin de fotograaf niet langer ondergeschikt is aan het beeld, maar een duidelijke, herkenbare signatuur hanteert.

Van der Elsken loopt hiermee in de voorhoede van de auteursfotografie in de jaren 1960, de periode waarin fotografie langzaam zal worden erkend als autonome kunstvorm. Vernieuwend in het Parijse boek is niet alleen de stijl, maar ook het feit dat de foto's worden begeleid door een tekst en dat ze een (deels) verzonden verhaal vormen. *Een liefdesgeschiedenis in Saint-Germain-des-Prés* gaat over de onbeantwoorde liefde van de fictieve Mexicaan Manuel (Roberto Iniguez-Morelosy) voor Ann (de Australische kunstenaar Vali Myers, 1930-2003). Hoewel het boek een fictief verhaal bevat, is het toch autobiografisch: Van der Elsken gebruikte veel persoonlijke anekdotes die hij in een andere context plaatste.

Na zijn tijd in Parijs worden enkele van zijn meest imposante foto's opgenomen in de legendarische tentoonstelling *The Family of Man* (1955) van Edward Steichen (1879-1973), conservator van het Museum of Modern Art in New York. Dit betekende Van der Elskens definitieve doorbraak.

GROTE INVLOED

Na zijn bewogen tijd in Frankrijk treedt er een rustigere periode aan in Van der Elskens leven. Met zijn tweede echtgenoot, Gerda van der Veen, maakt hij meerdere grote reizen, waaronder een wereldreis in 1960. Van deze reis, die via Afrika en Azië leidt naar Noord-Amerika en Mexico, verschijnt in 1966 het prachtige reisfotoboek *Sweet Life*. In die periode ontwikkelt de fotograaf een voorliefde voor Japan, waarnaar hij

Yakusa territorium, Kamagasaki, Osaka.

1960 © Ed van der Elsken / Nederlands Fotomuseum, courtesy Annet Gelink Gallery

meerdere malen zal terugkeren om er te fotograferen. *Sweet Life* wordt uiteindelijk in Japan in hoge oplage gedrukt voor de Nederlandse, Duitse, Spaanse, Engelse, Franse en Japanse markt. Hier raakt Van der Elsken goed bevriend met Eikoh Hosoe (1933), een gevierde Japanse fotograaf en filmmaker.

Er is vaak gesuggereerd dat het werk van Ed van der Elsken een grote invloed heeft gehad op het ontstaan van een zeer kenmerkende Japanse stijl van documentairefotografie. In 1969 werd in Japan het baanbrekende tijdschrift *Provoke* voor het eerst uitgegeven. Daarin rekenen Japanse documentaire fotografen, onder wie Daido Moriyama (1938), af met het heersende fotografie-establishment. Ze gebruiken daarvoor dezelfde beeldtaal als Van der Elsken: sterk uitvergrote uitsneden van foto's, vaak met harde licht-donkercontrasten en afwisselingen tussen onscherpe, grove korrel en perfecte beeldscherpte. Het lijkt zeer aannemelijk dat de Nederlandse fotograaf deze *Provoke*-fotografen heeft beïnvloed, aangezien zijn boeken een groot succes waren in Japan. Ook zijn vriendschap met enkele Japanse uitgevers zou hierbij een rol kunnen hebben gespeeld. Van der Elsken was onderdeel van een stroming die in die tijd her en der in de wereld de kop opstak: door vergelijkbare politieke, culturele en sociale factoren en simultane vernieuwingen in technologie en ontwikkeling reageerden kunstenaars en fotografen parallel aan elkaar in een verwante stijl. Zo kwam deze nieuwe manier van fotograferen uit Amerika via Nederland uiteindelijk in Japan terecht.

Ook in Nederland heeft Van der Elsken grote invloed op de ontwikkeling van de fotografie en dan vooral de reportage- en straatfotografie. Zijn losse en intieme stijl wordt overgenomen door jonge, ambitieuze fotografen van onder andere het linkse weekblad *Vrij Nederland*, zoals Willem Diepraam (1944) en Eddy de Jongh (1920-

Jong gezin, Volendam, circa 1970 © Ed van der Elsen / Nederlands Fotomuseum

2002). Daardoor krijgt het tijdschrift een toonaangevende rol in de Nederlandse reportagefotografie. Ook zelfstandig werkende fotografen nemen Van der Elskens stijl over. Theo Niekus (1956), ook wel de Damrakfotograaf genoemd, fotografeert eveneens het liefst in de grote stad, Amsterdam, op plekken waar veel mensen zijn. Hij verkiest het alledaagse straatbeeld: mensen die fietsen, telefoneren, de straat oversteken of gewoon een beetje rondhangen bij een winkel. Hij wil ook niet dat iemand voor een foto poseert en wordt het liefst onderdeel van de menigte. Er is geen sprake van klassieke composities, de foto's lijken haastig genomen en zitten vol beweging. Door deze techniek voelt de toeschouwer de menigte en de drukte van de stad. In het werk van Niekus zien we Van der Elskens liefde voor mensen, het liefst een beetje excentriek en vreemd, de uitdagingen van een grote stad en het leven terug.

Ook Paulien Oltheten (1982) heeft zich laten inspireren door Van der Elsen. Haar werk is een combinatie van fotografie en film en anders dan bij Van der Elsen zijn haar beelden minder intuïtief, eerder conceptueel. Ze is niet direct een straatfotograaf, maar meer een kunstenaar die op zoek is naar de relaties tussen mensen en hun omgeving. Maar Van der Elskens invloed is duidelijk terug te zien in haar werkwijze. Oltheten probeert net als hij een intieme relatie op te bouwen met haar onderwerpen. Ze gaat vaak wonen bij de plekken die ze wil fotograferen. Dan loopt ze soms weken achtereenvolgend door dezelfde buurt. Daar ontdekt ze bij de mensen die ze iedere dag voorbij ziet komen bepaalde trekjes en gewoonten die ze probeert vast te leggen met haar camera. Ze bouwt zo verhalen op over de mensen die ze ontmoet op straat. Oltheten vraagt deze mensen vaak ook om opnieuw een bepaalde pose aan te nemen, waardoor de lijn tussen "echt" en "verzonnen" vervaagt.

Nieuwmarkt, Amsterdam, 1961 © Ed van der Elsken / Nederlands Fotomuseum

FOTOGRAAF VAN DE BEATNIKS

Van der Elsken wordt vaak gezien als de fotograaf van de generatie die opgroeide tijdens de Tweede Wereldoorlog en gedesillustioneerd was door de strikte moraal van de jaren 1950

Voor veel mensen dragen de foto's van Ed van der Elsken bij aan het collectieve beeld dat we hebben van de jaren 1950 en '60. Hij wordt vaak gezien als de fotograaf van de generatie die opgroeide tijdens de Tweede Wereldoorlog en gedesillustioneerd was door de strikte moraal van de jaren 1950: de beatnikgeneratie. Met het boek *Een liefdesgeschiedenis in Saint-Germain-des-Prés* raakt hij een gevoelige snaar in keurig Nederland. Hoewel veel mensen enthousiast zijn over deze nieuwe vorm van fotografie is er ook een tegengeluid. Via ingezonden brieven naar onder andere *Vrij Nederland* en *De Groene Amsterdammer*, liet men weten dat het boek vol zat met "rotheid" en dat je die het beste "op het urinoir kunt lezen", en zelfs dat ze de "uitgevers van dit soort beeldromans moesten doodschieten".

De beeldroman over een groep jongeren die zich afkeerden van de maatschappij en zich te goed deden aan drank, drugs en seks was in de jaren 1950 voor velen een beeld dat niet verheerlijkt diende te worden, maar afgekeurd en verzwegen.

Vrijend stel, 1980-1987 © Ed van der Elsken / Nederlands Fotomuseum

Er moet wel een kanttekening geplaatst worden bij het ideale beeld dat we in de eenentwintigste eeuw hebben van de beatnikgeneratie. De meeste bohemiens in Parijs gingen niet naar poëzieavonden en discussieerden niet aldoor over het existentialisme of *Le Deuxième Sexe*, maar belandden op straat, berooid, verslaafd en misbruikt. De meeste personen in Van der Elskens boek zijn overleden door zelfmoord of aan een overdosis drugs voordat ze een weg terug hadden kunnen vinden naar de maatschappij. Dit neemt niet weg dat *Een liefdesgeschiedenis in Saint-Germain-des-Prés*, net als *Wij zijn 17* van Johan van der Keuken (1938-2001), in de volgende decennia zou worden beschouwd als iconisch fotowerk over de jaren 1950.

Een realistischer tijdsbeeld geeft het indrukwekkende boek *Eye Love You* (1977), dat een grote verzameling kleurenfoto's bevat die voornamelijk gemaakt zijn voor het lifestyletijdschrift *Avenue*. Van der Elsken beschrijft en eert de liefde tussen man en vrouw, van de romantiek tot de strijd en de dood die onvermijdelijk volgt. Het boek geeft een prachtig tijdsbeeld van de jaren 1960 en '70. Weg is de sombere zwart-witwereld van de zwaarmoedige fifties. Na de culturele en seksuele revolutie in de sixties is er weer hoop en wordt er weer volop gezongen, gedanst en gesekst. Dit wordt uitbundig vastgelegd door Van der Elsken in honderden foto's, die hij voor het boek ordent op thema. Omdat het boek ook veel beelden bevat van de reizen die Van der Elsken in die tijd maakte, geeft het een mooi totaalbeeld van de wereld in die periode.

De bezetting van het Maagdenhuis in Amsterdam, 1969 © Ed van der Elsken / Nederlands Fotomuseum

PARTICIPERENDE CAMERAMAN

Behalve fotograaf was Ed van der Elsken ook een kundig filmmaker. Net als bij zijn fotografie geeft hij in zijn films voortdurend aanwijzingen en opdrachten, draait hij om de personen heen, probeert ze uit hun tent te lokken, spoort ze aan en maakt grapjes, met het verschil dat je hem in zijn films ook daadwerkelijk hoort. Zijn doorbraak als filmmaker begon in 1963 bij de geboorte van zijn zoon Daan Dorus, met de film *Welkom in het leven, lieve kleine*. Dit was een van de eerste films die werd opgenomen met synchroon geluid en waar de filmmaker zich als “participerende cameraman” opstelde. Voor *De Verliefde Camera*, waarin Ed en zijn vrouw Gerda een intiem zelfportret maken aan de hand van foto's, ontving hij in 1971 de Staatsprijs voor de Filmkunst.

Een van zijn meest kenmerkende films blijft zijn registratie van Amsterdam in de jaren 1980: *Een fotograaf filmt Amsterdam* (1982). De film begint met een stuk waarin Van der Elsken met een camera op zijn helm op een brommer door de stad rijdt, vergelijkbaar met wat men tegenwoordig zou doen met een GoPro-camera. Vervolgens trekt er een keur van beelden langs die kenmerkend zijn voor de woelige jaren tachtig, waarin alle waarden en normen op scherp worden gezet, de maatschappij verhardt en het ideaal van de jaren zestig vervaagt tot een paradijs vol bloemen en regenbogen. Hij filmt krakers, punkers, drugsgebruikers en mensen steken hun middelvinger naar hem op als ze hem zien filmen. Maar hij brengt ook consumerende shoppers, zakenmensen en mooie vrouwen in beeld. Ondertussen stelt hij vragen en geeft hij commentaar op wat hij ziet. Het is een prachtig tijdsbeeld van het leven in de grote stad in de vroege jaren tachtig.

Eind jaren tachtig wordt bij Van der Elsken prostaatkanker geconstateerd. Hij legt het verloop van deze slopende ziekte vast in een indringende reportage: *Bye* (1990), zijn laatste film. Daarin komen alle aspecten uit zijn fotografie en film samen: zichzelf, zijn familie, het leven, de onvermijdelijke aftakeling en de strijd met de dood. Nooit eerder was het onmenselijke gevecht met kanker zo eerlijk en emotioneel vastgelegd. Tot aan zijn dood houdt hij de camera in zijn hand. Op 28 december 1990 komt er een eind aan het leven en de indrukwekkende carrière van Ed van der Elsken. Tot vandaag blijft zijn werk een iconisch tijdsbeeld, een onderdeel van ons collectieve beeldgeheugen, fotografisch vernieuwend maar vooral ook menselijk.

MARIEKE VAN DER KRABBen

Freelance fotohistorica

www.edvanderelsken.nl

De tentoonstelling *De verliefde camera* is eerst te zien in het Stedelijk Museum Amsterdam (4 februari tot 21 mei), daarna in Parijs (Jeu de Paume, 13 juni tot 24 september) en in 2018 in Fundación MAPFRE (Madrid).

BRONNEN

Ed van der Elsken, *Een liefdesgeschiedenis in Saint-Germain-des-Prés*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1956.

Ed van der Elsken, *Sweet Life*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1966.

Ed van der Elsken, *Eye Love You*, Unieboek BV - Van Holkema & Warendorf, Bussum, 1977. In 2016 heruitgegeven door Lecturis, Rotterdam, 2016, www.lecturis.nl.

Tamara Berghmans, "*Ik kom in Saint-Germain-des-Prés*". *De eerste aanzet in het onderzoek naar het ontstaans- en publicatieproces van Een liefdesgeschiedenis in Saint-Germain-des-Prés van Ed van der Elsken*, masterscriptie Film and Photographic Studies, Universiteit Leiden, 2006.

Evelyne de Regt, *Ed van der Elsken*, Scherptediepte. Online: <http://journal.depthoffield.eu/vol08/nr16/f02n/nl>.

Ed van der Elsken. De verliefde camera, Uitgeverij Hannibal, Veurne, 2017, 288 p. Dit is de catalogus bij de expositie in het Stedelijk Museum Amsterdam, die ook verschijnt in een Franse (in samenwerking met Editions Xavier Barral) en een Engelse editie (met Prestel Publishing).

www.theoniekus.nl

www.paulienoltheten.nl

